

Om Ad Herennium

Rhetorica ad Herennium, retoriken till Herennius, är den äldsta bevarade romerska handboken i retorik. Verket är skrivet till den romerske ädlingen Gaius Herennius. Dess författare är okänd, men har ofta ansetts vara den Cornificius som Quintilianus nämner i samband med de retoriska figurerna. Boken skrevs antagligen runt år 85-84 f. Kr, vid samma tid som Cicero skrev sitt ungdomsverk *De inventione*, ”om uppfinnandet av argument”. De två böckerna användes flitigt i retorskolor som förberedelse för deklamationen. Under hela medeltiden och även under renässansen var *rhetorica prima* och *rhetorica secunda* centrala retoriska texter. Kurt Johannesson skriver i inledningen till Birger Berghs svenska översättning att *Ad Herennium* blev en av de viktigaste läroböckerna i Västerlandets historia.

Ad Herennium är ett komplett arbete i fyra böcker om talekonstens teori. Cicero hade planerat att behandla alla retorikens delar, *partes*, men tar i *De inventione* endast upp den första. *Ad Herennium* behandlar *inventio* i de två första böckerna och menar att utformandet av argumentationen berör alla talets sex delar, dvs. inledning, sakframställning, ståndpunktsprecisering, bevisning, motbevisning och avslutning. Retorikens andra del *dispositio* tas kortfattat upp i III:16-18, *actio* i III:19-27 och *memoria* i III:28-40. *Elocutio* behandlas i bok fyra där inte mindre än 64 stilfigurer förklaras och exemplifieras.

Denna betoning på retoriska figurer blev stilbildande för senare tiders retorik.

De två första böckerna ser retoriken ur rättstalets perspektiv, *genus iudiciale*. Framställningen visar här den romerska retorikens nära släktskap med den grekiska retoriken. Harry Caplan skriver i inledningen till Loeb-utgåvan att *Ad Herennium* är ”Greek art in Latin dress, combining a Roman spirit with Greek doctrine”. Författaren översätter den grekiska *stasis*-läran till latin. När åklagare och försvarare möttes inför rätta måste man komma fram till målets avgörande punkt, dess *status*. Rådde oenighet om huruvida ett brott hade blivit begånget föll det inom faktaprovningens frågeställning. Om man var oense om hur man skulle definiera brottet föll det inom den rättsliga rubriceringens frågeställning. Den sista oenigheten gällde den juridiska bedömningen av handlandet. I den andra boken ges råd om hur man kan argumentera beroende på om man är åklagare eller försvarare. Sättet att se till båda sidorna i en frågeställning visar att boken hör hemma i den sofistiska traditionen.

Framställningen är mycket teknisk och ger intryck av att vara grundad på lektionsanteckningar. Varje begrepp indelas i underbegrepp som i sin tur indelas i underbegrepp. *Ad Herennium* är den enda retoriska handboken som sammanfattar hela den retoriska teorin.

KLASSIKER:

Cornificius [Cicero]:

Ad Herennium, bok I (De Studium Ratione)

I:1

Upptagen som jag är av enskilda angelägenheter får jag knappt tillräckligt med tid över för lärda studier, och den blygsamma fritid som står mig till buds ägnar jag min vana trogen framför allt åt filosofien. För att du inte skall tro att jag saknar intresse för en sak som ligger dig om hjärtat eller att jag skyr själva ansträngningen, har jag ändå gått med på din önskan, Gaius Herennius, att författa ett arbete om talekonstens teori. Jag tog itu med denna uppgift med desto större entusiasm, som jag var väl medveten om att du hade goda skäl att vilja skaffa dig kunskaper i retorik. Det är nämligen inga obetydliga fördelar som följer, om man äger ett rikt varierat och ledigt sätt att uttrycka sig, dock förutsatt att denna förmåga rättar sig efter den riktiga insiktens och den strikta självbesinningens krav.¹ Häri ligger också skälet till att jag avstått från att behandla ämnen, som grekiska författare i opåkallad förmåtenhet har tagit upp till diskussion. Ty i sin rädsla att framstå som mindre insikts-

fulla har de uppmärksammat frågor som saknar varje relevans för ämnet, bara för att talekonsten på det sättet skall te sig svårare att tillägna sig. Jag däremot har endast behandlat sådant som enligt mitt synsätt hör till talekonstens teori. Till skillnad från vad fallet är med andra är det nämligen varken penningbegär eller ärelystnad som har fått mig att fatta pennan, utan min avsikt är att genom osjälvisk uppoffring göra dig till viljes. Men för att undvika mångordighet tänker jag nu börja min framställning. Låt mig bara dessförinnan erinra dig om en sak, nämligen att teoretiskt kunnande utan ständig övning i att tala inte tjänar mycket till. Detta sagt för att du skall inse, att den teoretiska undervisning jag här meddelar måste kompletteras med praktisk tillämpning.

I:2

Talarens uppgift är att kunna tala om sådana ämnen som enligt sedvänja och lag hör hemma i den offentliga debatten, och han skall därvid söka vinna så stort bifall som möjligt bland sina åhörare. Det finns tre typer av fall som talaren bör åtaga sig: panegyriska tal [*genus demonstrativum*], politiska tal [*genus deliberativum*] samt juridiska tal [*genus iudiciale*].² Panegyriska tal avser beröm

Not: Utdrag ur *Ad Herennium*, översatt av Birger Bergh, Rhetor förlag, 2005.

1 Uttalandet skall ses mot bakgrunden av den i antiken ständigt pågående debatten för och emot retorik. Den retoriska tekniken, menar vår författare, får inte missbrukas: det som sägs får varken vara osant eller omoraliskt. Man kan för begreppet jämföra vad som sägs i *Ad Her.* II:12.

2 I retoriken talar man alltså om fall, på latin *causa* (i pluralis *causae*), som indelas i tre huvudtyper eller *genera*. Denna lärobok börjar med *genus*

eller klander av någon viss person. Politiska tal gäller rådslag och har som syfte att tillråda eller avråda. Juridiska tal har sin grund i rättstvister och innebär att man anklagar, gör rättsliga anspråk eller försvarar någon eller något. Jag skall nu klargöra vilka enskilda moment talaren måste behärska och därefter visa hur de nämnda fallen skall behandlas.

I:3

Talaren måste sålunda kunna finna argument [*inventio*], ge talet rätt disposition [*dispositio*] och språklig utformning [*elocutio*] samt memorera [*memoria*] och framföra det [*pronuntiatio*].³ Att finna argument innebär att tänka ut sanna eller sannolika ting som är ägnade att göra saken trovärdig. Disposition är ordnandet och fördelandet av materialet; den ger anvisning om var i talet varje enskild del bör placeras. Den språkliga utformningen syftar till att finna lämpliga ord och meningar anpassade efter argumentationen. Memoreringen innebär det fasta kvarhållandet i minnet av sakinnehåll, språkdräkt och disposition. Framförandet kräver ett behagligt sätt att använda röst, minspel och gester.

Tre vägar leder till behärskning av allt

.....
demonstrativum, som kommer av *demonstrare*, "visa", "utpeka", jfr vårt "demonstration". Det gäller främst att utpeka olika moraliska egenskaper eller brister, "dygder" och "laster". I brist på lämpligare term har *genus demonstrativum* översatts med "panegyriska tal" som påpekars och motiveras i inledningen. Därefter följer här *genus deliberativum* av latinets *deliberare*, att "överbäga", där olika skäl för och emot "vägs" mot varandra t.ex. i en politisk fråga – därför har detta översatts med "politiska tal". Sist följer *genus iudiciale* som har översatts med "juridiska tal" alternativt "rättegångstal". Författaren behandlar sedan dessa olika genrer i omvänd ordning.

3 Här presenteras retorikens fem delar, nämligen *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* samt *actio* som här kallas *pronuntiatio*. När författaren sedan skall behandla dem, kastar han något om denna traditionella ordning: det blir i stort sett *inventio*, *dispositio*, *actio*, *memoria* samt *elocutio*.

detta: teori [*ars*], imitation [*imitatio*] och övning [*exercitatio*]. Med teori avses den uppsättning regler som tillhandahåller en bestämd systematisk metod att tala. Imitation, baserad på en genomtänkt metod, sätter oss i stånd att efterlikna vissa förebilder. Övning är det ständiga bruket och vanan att tala.

Därmed har jag klargjort vilka fall talaren har att befatta sig med och i vilka stycken han måste besitta kompetens, och det förefaller därför lämpligt att jag nu förklarar, hur talaren skall gå tillväga för att fullgöra sina uppgifter på ett metodiskt riktigt sätt.

I:4

Arbetet att utforma argumentationen berör alla sex delar varav ett tal består, dvs. inledning [*exordium*], sakframställning [*narratio*], ståndpunktsprecisering [*divisio*], bevisning [*confirmatio*], motbevisning [*confutatio*] och avslutning [*conclusio*]. Inledning är talets början, varigenom man får åhöraren att lyssna. Sakframställningen redogör för händelser som har inträffat eller kan antas ha inträffat. Ståndpunktsprecisering innebär att vi klargör vad det råder och vad det inte råder enighet om, och att vi meddelar huvudpunkterna för den efterföljande framställningen. I bevisningen redovisar vi våra argument och bedyrar deras riktighet. Motbevisning innebär att man smular sönder motståndarens argument. Avslutningen är talets sista del, utformad i enlighet med retorikens regler.

I avsikt att göra ämnet lättbegripligare nämnde jag i anslutning till redogörelsen av vad som krävs av talaren delarna i talet och deras roll för argumentinventeringen. Det kan därför vara lämpligt att börja med att diskutera talets inledning.

I:5

När själva fallet är fastställt, bör man för att åstadkomma bästa möjliga inledning [*exordium*] begrunda dess karaktär. Det finns fyra

slags fall: det respektabla [*genus causae honestum*], det vanhedrande [*genus causae turpe*], det oklara [*genus causae dubium*] och det triviala [*genus causae humile*]. Som respektabelt betraktas det slags fall, där vi antingen försvarar det som enligt allas mening förtjänar att försvaras eller angriper det som enligt allas mening bör angripas, t.ex. försvar för en hjälte eller angrepp på en landsförrädare. Med vanhedrande menas det fall där något respektabelt angrips eller något vanhedrande försvaras. Oklart är ett fall som delvis är respektabelt, delvis vanhedrande. Ett trivialt fall är ett sådant, där någon betydelslös fråga tas upp till behandling.

I:6

Med anledning av det här sagda bör man anpassa inledningens utformning efter fallets karaktär. Det finns då två typer av inledning: den direkta början [*principium*], som på grekiska kallas *prooimion*, och det försiktiga närmandet [*insinuatio*], den s.k. *ephodos*. En direkt början innebär att man utan omsvep försöker göra åhöraren benägen att lyssna. Syftet är att man skall kunna räkna med åhörare som är uppmärksamma, läraktiga och välvilliga. Om fallet tillhör den oklara typen, bör inledningen ta fasta på att skapa välvilja⁴, för att de delar i fallet som är vanhedrande inte skall behöva vålla oss några problem. Men om fallet är av det triviala slaget, bör man inrikta sig på att åstadkomma uppmärksamhet. Tillhör fallet däremot den vanhedrande kategorien, bör man tillämpa det försiktiga närmandet, som jag skall behandla senare.⁵ Ett undantag är då vi har kommit på något som gör det möjligt för oss att angripa motparten och därigenom åstadkomma välvilja. Om slutligen fallet är av det respektabla slaget, kan man med lika stor rätt använda en direkt början som att

låta bli. I det förra alternativet bör man antingen visa varför fallet är respektabelt, eller kortfattat berätta vad vi avser att diskutera. Men om man väljer att avstå från direkt början, bör man inleda talet genom att citera någon lag, anföra något dokument eller något argument som stöder vår sak.

I:7

Eftersom vårt syfte är att åhöraren skall vara läraktig [*docilis*], välvillig [*benivolus*] och uppmärksam [*adtentus*], tänker jag nu avslöja punkt för punkt hur man kan åstadkomma detta. Läraktiga åhörare kan vi få, om vi ger en kort sammanfattning av fallet och lyckas fånga deras uppmärksamhet: ty den är läraktig, som är villig att lyssna uppmärksam. Deras uppmärksamhet vinner vi, om vi lovar att diskutera viktiga, nya och ovanliga ting, eller sådant som är av betydelse för samhället, för lyssnarna själva eller för dyrkandet av de odödliga gudarna; vidare om vi ber dem lyssna uppmärksam och om vi räknar upp de punkter vi tänker behandla.

I:8

Välvilliga åhörare kan vi få på fyra sätt: genom att utgå från oss själva, från motparten, från åhörarna eller från själva sakfrågan.

(1) Med utgångspunkt i vår egen person försäkrar vi oss om välvilja, om vi utan arrogans framhåller vår pliktmedvetenhet och klargör hur vi handlat mot staten, våra anhöriga, våra vänner eller åhörarna själva, och om vi hänvisar till <...>⁶, dock under förutsättning att allt detta har någon relevans för sakfrågan; vidare om vi berättar om våra motgångar, vårt armod, vår ensamhet och olycka, och om vi bönfäller om åhörarnas hjälp, samtidigt som vi framhåller att vi inte har velat sätta vårt hopp till andra än just dem.

(2) Med utgångspunkt i motståndarnas

4 Dvs. det som avses med uttrycket *captatio benevolentiae*, som dock saknas i det antika latinet.

5 jfr *Ad Her.* I:9.

6 Markerar lucka i texten.

person åstadkommer vi välvilja, om vi lyckas framkalla hat, ovilja eller förakt för dem. Vi utsätter dem för hat, om vi pekar på någon lågsinnad, övermodig, trolös, grym, fräck, illvillig eller brottslig handling de gjort sig skyldiga till. Vi framkallar ovilja mot våra motståndare, om vi påtalar deras våldsamma uppträdande, deras maktställning, intriger, rikedom, tygellöshet, förnäma börd, deras klienter⁷, gästvänsförbindelser, kamratskaps- och giftermålsband, och om vi därvid avslöjar att de förlitar sig mer på sådant än på sanningen. Förakt för våra motståndare skapar vi, om vi håller fram deras lättja, feghet, initiativlöshet och yppiga levnadssätt.

(3) Med utgångspunkt i åhörarnas person framkallas välvilja, om vi erinrar om det mod, den kloket, humanitet och storslagenhet de gett prov på i tidigare beslut, liksom om vi röjer vilket anseende de åtnjuter och med vilket intresse deras utslag emotses.

(4) Med utgångspunkt i själva sakfrågan kommer vi att göra åhöraren välvillig, om vi i berömmande ordalag framhåller vår egen sak men talar föraktfullt och nedsättande om motpartens.

I:9

Därnäst skall det försiktiga närmandet behandlas. Det finns tre situationer, där man inte kan tillämpa direkt början, och de förtjänar att noggrant begrundas. Det är dels då vårt fall tillhör det vanhedrande slaget, dvs. då själva sakfrågan fjärrar åhöraren från oss, dels då åhöraren förefaller att ha blivit övertygad av dem som tidigare har talat för motståndarsidan, dels slutligen då

7 Klienten stod i beroende av sin skyddsherre, *patronus*, som skulle ge honom hjälp i olika sammanhang, men också klienten hade vissa skyldigheter gentemot sin skyddsherre. Klienter i stort antal är ett indirekt vittnesbörd om skyddsherrens inflytande. – Ordet klient används på flera ställen *Ad Herennium* också i sin moder-na betydelse (t.ex. *Ad Her.* II:8; IV:50).

åhöraren har blivit uttröttad av att lyssna på de föregående talarna.

(1) Om fallet är vanhedrande, kan vi utforma inledningen efter följande linjer. Vi understryker att det är personen och inte handlingen som bör komma i blickpunkten, att vi själva tar avstånd från de handlingar som enligt motståndarsidan har begåtts och att dessa är ovärdiga eller skändliga. Efter att under en lång stund ha utvecklat detta tema skall vi visa, att ingenting liknande kan läggas oss till last.⁸ Eller också erinrar vi om den bedömning som några har gjort av ett liknande fall, vare sig detta var alldeles likartat eller av mindre eller större räckvidd, för att steg för steg närma oss vårt eget fall och fastställa likheten. Samma resultat når vi, om vi förklarar att vi inte har någon avsikt att diskutera vare sig motparten eller någon viss fråga men icke desto mindre gör det i förtäckta ordalag.

I:10

(2) Om åhöraren har blivit övertygad, dvs. om motparten genom sitt anförande vunnit auditoriets tilltro – vilket vi ju utan svårighet kan få klarhet i, då vi inte är ovetande om hur tilltro normalt skapas – om vi alltså räknar med att tilltro har väckts, skall vi försiktigt närma oss fallet på följande sätt. Den punkt som motparten betraktar som sitt starkaste stöd skall vi lova att behandla först. Vi utgår från ett yttrande av motståndarsidan, helst något som fällt alldeles nyss, men låtsas då obeslutsamma och undrande över vad vi helst skall säga eller vilken punkt vi först skall bemöta.

(3) Om auditoriet har blivit uttröttat av att lyssna, inleder man med något som kan framkalla skratt, en fabel, en trovärdig historia, en elak härmning, något ironiskt eller tvetydigt yttrande, en antydning, en håfullhet eller någon dum formulering, en

8 "läggas oss till last": eller snarare den vars talan vi för.

överdrift, en upprepning, en ordlek – något som trotsar varje förväntan, en jämförelse, en överraskning, en berättelse ur historien, en vers, eller också far man ut mot någon i publiken eller ler i samförstånd åt något annat håll. Alternativt kan vi säga, att vi tänker hålla ett annat anförande än det vi planerat och inte lägga våra ord på samma sätt som andra brukar. Vi kan då helt kort förklara, vad andra talare brukar göra och vad vi själva tänker göra.

I:11

Mellan det försiktiga närmandet och en direkt början finns följande skillnad. Den direkta början bör vara sådan, att vi utan omsvep och med öppet bruk av de metoder jag gett anvisning om försöker få åhöraren antingen välvillig eller uppmärksam eller läraktig, under det att det försiktiga närmandet bör tillgå så, att vi med samma syfte använder förtäckta ordalag och förställning. Meningens är att vi därefter skall kunna fortsätta talet lika obesvärat som i det första fallet. De tre nämnda målen, dvs. att åhöraren skall visa oss oavbruten uppmärksamhet, läraktighet och välvilja, bör visserligen eftersträvas under hela talet, men i särskilt hög grad bör man ha dem i ögonsikte under talets inledning.

För att vi inte skall löpa risk att någonsin utforma inledningen på ett felaktigt sätt, tänker jag nu förklara vilka fel som måste undvikas. Under inledningen måste man se till att språket är lugnt och att ordvalet följer allmänt bruk, så att talet ger intryck av att vara oförberett. Felaktig är den inledning som kan utnyttjas för flera fall; den sägs vara banal. Felaktig är likaledes den inledning som med lika stor fördel kunde användas av motparten; den kallas alldaglig. Felaktig är också den inledning som motparten kan vända mot dig, den som fått en alltför utarbetad språkform eller är för lång, den som inte förefaller ha sprungit ur själva sakfrågan på ett sådant sätt att den har ett

naturligt samband med sakframställningen, och slutligen den som inte förmår göra åhöraren vare sig välvillig, läraktig eller uppmärksam. Därmed nog sagt om inledningen. Låt oss nu övergå till sakframställningen.

I:12

Det finns tre olika typer av sakframställning [*narratio*]. En är då vi i vår redogörelse för ett händelseförlopp försöker utnyttja varje detalj till vår förmån med syfte att avgå som segrare; denna typ omfattar de fall som avgörs genom domslut. Den andra typen är den, som vi stundom infogar i ett tal för att öka tilltron till oss, för att misstänkliggöra motparten, göra en utvikning eller för att förbereda något. Den tredje typen faller visserligen utanför rättstvistsens område men ger icke desto mindre tillfälle till övningar som är ägnade att förbättra vår förmåga att i verkliga rättsfall tillämpa de ovannämnda typerna av framställning.

I:13

Av den sortens sakframställning finns det två slag: det ena gäller händelser och det andra personer.

(1) Det slag som gäller redogörelse för händelser sönderfaller i tre typer: fabel [*fabula*], historia [*historia*] och berättelse [*argumentum*]. Fabeln berättar om sådant som varken är sant eller sannolikt, t.ex. handlingen i tragedier. Historia avser något som faktiskt har inträffat, men långt före vår tid. Berättelsen återger något påhittat som dock skulle ha kunnat hända, t.ex. handlingen i komedier.

(2) Det slags framställning som avser personer bör utmärkas av livlighet i stilen och beskriva olika sinnesförfattningar som stränghet och mildhet, hopp och fruktan, misstro och längtan, förställning och medlidande, vidare livets alla skiften som växlingar i ödet, en oväntad olycka, en plötslig glädjande tilldragelse eller en lyckosam utgång. Men dessa ting skall behandlas i

form av övningar. Hur en sakframställning i verkliga fall bör genomföras, skall jag nu förklara.

I:14

Sakframställningen måste uppfylla tre krav: den skall vara kort, klar och sannolik. Då vi nu vet, att det är dessa syften som måste uppnås, är det nödvändigt att lära sig själva tillvägagångssättet.

(1) Vi kan göra sakframställningen kort, om vi börjar berätta från det som är nödvändigt, om vi avstår från att försöka skildra något från allra första början, om vi framställer saken i stora drag och inte i detalj, om vi låter bli att skildra något till dess yttersta slut utan nöjer oss med det nödvändiga, om vi avstår från utvecklingar och inte förirrar oss från den utläggning vi påbörjat och om vi framställer resultatet av ett förlopp på ett sådant sätt, att man också kan sluta sig till vad som hänt tidigare, trots att vi inte uttryckligen har sagt det. Om jag t.ex. säger att jag har återvänt från provinsen, måste man inse att jag också har rest till provinsen. I allmänhet är det bättre att förbigå inte bara det som kan vara till skada för saken, utan också sådant som varken skadar eller gagnar den. Vi bör också akta oss för att säga samma sak två eller flera gånger och särskilt för att genast upprepa något som vi har sagt alldeles nyss, enligt exemplet:

Till Megara kom en afton Simo fram från Athen.

I Megara la han då för en flicka ut försåt.

Men sedan han lagt försåt, han tog henne där med våld.⁹

I:15

(2) Vår sakframställning blir klar, om vi börjar med det som först har hänt och iakttar den ordningsföljd, i vilken saker faktiskt

⁹ Författaren till dessa tre jambiska *senarer* är okänd (jambisk *senar*=versrad med sex jamb). Namnet Simo förekommer ofta i komedin.

har eller synes ha kunnat hända. Vi måste här se till att vårt framställningssätt inte blir förvirrat, tillkrånglat eller dunkelt, vidare att vi inte byter ämne, att vi inte börjar från första början eller går för långt fram men inte heller förbigår något som hör till saken. Det är också till gagn för klarheten, om vi följer de föreskrifter som lämnats om korthet, ty ju kortare sakframställningen är, desto klarare och lättbegripligare blir den.

I:16

(3) Sakframställningen kommer att framstå som sannolik, om vi talar på ett sätt, som tar hänsyn till vad som är vanligt, förväntat och naturligt, och om de uppgifter vi lämnar om tidsåtgång, de inblandades ställning, motiv och brottsplatsens beskaffenhet håller streck, detta för att gardera oss mot en motbevisning som grundar sig på att tiden varit för kort, att det inte funnits något motiv, att platsen varit olämplig eller att de inblandade själva inte kunnat utföra eller utsättas för den eller den handlingen. Även om man har sanningen på sin sida, måste alla dessa moment likväl beaktas under sakframställningen, ty ofta kan sanningen bli trodd endast genom detta slags förfarande. Men om vi har att göra med ett endast tänkt förlopp, måste dessa regler beaktas så mycket noggrannare. Försiktighet är av nöden när vi fingerar sådana förlopp, där officiella dokument eller ett auktoritativt uttalande av någon kan visa sig ha spelat någon roll.

I det jag hittills har sagt menar jag mig företräda samma åsikter som andra författare inom denna vetenskap, bortsett från de nya regler jag har utarbetat kring det försiktiga närmandet; till skillnad från övriga har jag ensam urskilt tre olika tillfällen för detta slags inledning i avsikt att skapa en fullkomligt säker metod och klar teori, vad inledandets konst anbelangar. För återstoden gäller nu följande. Eftersom det är nödvändigt att diskutera hur man finner argument,

vilket i särskilt hög grad reser krav på talarrens skicklighet, är det min ambition att visa att jag verkligen lagt ned så stor möda på denna uppgift som ämnets vikt motiverar. Emellertid vill jag först göra några påpekanden beträffande ståndpunktsprecisering.

I:17

Ståndpunktspreciseringen [*divisio*] innefattar två moment. Efter sakframställningen bör vi först klargöra dels vad vi och motparten är eniga om – under förutsättning att vi är eniga om sådant som är till nytta för oss – dels vad det fortfarande råder oenighet om, enligt följande: ”Att Orestes dödat sin mor är jag och motparten eniga om. Huruvida det var rätt och riktigt av honom att göra det, det är det tvisten gäller.” Likaledes på motsvarande sätt: ”De medger att Klytaimnestra dödat Agamemnon. Trots det hävdar de, att jag inte borde ha hämnats min far.”¹⁰ Efter detta moment bör vi så presentera en punktindelning [*distributio*]. Den består av två delar, uppräknings [*enumeratio*] och summering [*expositio*]. Uppräknings tillgriper vi, när vi vill ange det antal punkter vi avser att behandla. Det är inte lämpligt att dessa är mer än tre. Risken är nämligen annars att vi sedan anför fler eller färre punkter och kommer åhöraren att misstänka förberedelse och förkonstling, vilket är till men för trovärdigheten i talet. I summeringen ger vi ett kort och kategoriskt referat av de punkter vi tänker diskutera.

I:18

Låt oss nu övergå till bevisning [*confirmatio*] och motbevisning [*confutatio*]. Våra förhoppningar om att avgå som segrare, liksom över-

10 När den mykenske kungen Agamemnon återvände hem efter krigståget mot Troja, mördades han av hustrun Klytaimnestra och hennes älskare Aigisthos men blev hämnad genom sonen Orestes. I denna (efterhomeriska) version har myten behandlats av bl.a. Aiskhylos.

11 Andra författare använder termen *partitio*.

tygandets själva teknik, är helt och hållet grundade i momenten bevisning och motbevisning, ty när vi har framlagt vad som stöder vår sak och vederlagt invändningarna, då har vi tvivelsutan fullgjort vår uppgift som talare. En förutsättning för att vi skall kunna lösa båda dessa uppgifter är att vi känner frågeställningen¹² i fallet. Medan andra räknar med fyra olika frågeställningar, var min lärare av den mening att det bara finns tre, inte för att han därvid ville ifrågasätta något av vad andra kommit fram till utan för att han ville påvisa, att de hade delat upp en frågeställning på två olika typer, som de borde ha behandlat som en enda sammanhållen. Frågeställningen utgörs av försvararens huvudbestridande i förening med åklagarens ansvarsyrkande. Som jag nyss sade, är frågeställningarna alltså till antalet tre, och de gäller faktaprövning, rättslig rubricering respektive juridisk bedömning.

(1) Faktaprövning föreligger, när tvisten gäller huruvida något har hänt, enligt följande exempel:

Efter det att Ajax insett vad han hade gjort under sitt vansinnesutbrott, kastade han sig ute i skogen på sitt svärd. Odysseus dyker upp, blir varse den döde och drar det blodiga vapnet ur hans kropp. Nu visar sig Teuker, som ser sin döde bror och dennes fiende med ett blodigt svärd. Han beskyller den senare för mord.¹³

I detta fall fastställs sanningen genom faktaprövning, dvs. tvisten kommer att avse, huruvida en viss handling har ägt rum. Härav benämningen faktaprövningens frågeställning.

12 Författaren använder termen *constitutio*, men vanligare är *status*; faktaprövning [*status coniecturae*], rättslig rubricering [*status finitionis*] respektive juridisk bedömning [*status qualitatis*]

13 Efter Akilles' död tilldömdes inte Ajax utan dennes ovän Odysseus hans vapen; vansinnig av besvikelse berövade sig då Ajax livet. Teuker var hans halvbror. Jfr *Ad Her.* II,28-30 samt första diktatet *Ad Her.* II,42.

I:19

(2) Frågeställningen avser rättslig rubricering, när ett skriftligt dokument direkt eller indirekt föranleder någon form av oenighet. Denna frågeställning indelas i sex olika slag: ordalydelse och mening [*scriptum et sententia*], motstridiga lagar [*contrariae leges*], tvetydighet [*ambiguum*], definition [*definitio*], processuell invändning [*translatio*] och analogiresonemang [*ratiocinatio*].

(a) En tvist beträffande ordalydelse och mening uppstår, när författarens avsikt inte tycks stämma med vad som står skrivet, enligt följande exempel. Låt oss anta, att det finns en lag som bjuder att de som överger ett skepp i storm skall förlora alla rättigheter till det, och att skeppet inklusive last om det räddas skall tillfalla dem som stannat ombord. Skräckslagna av en våldsam storm har nu alla lämnat sitt fartyg och gått i livbåten – alla utom en, en sjuk man som på grund av sin sjukdom var förhindrad att lämna skeppet och fly. Av en ren slump har skeppet oskatt råkat driva till en hamn och har nu blivit den sjukes egendom, under det att dess förra ägare gör anspråk på det. Denna fråga om rättslig rubricering rör ordalydelse och mening.

I:20

(b) Tvist till följd av motstridiga lagar föreligger, när en lag påbjuder eller tillåter något under det att en annan förbjuder det, enligt följande. En lag förbjuder den som blivit dömd för utpressning att tala inför folkförsamlingen. En annan lag ålägger en augur att inför folkförsamlingen nominera den som skall kandidera till platsen efter en avliden augur¹⁴. En augur som dömts för utpressning har nu nominerat en kandidat till platsen efter en avliden augur; han avkrävs böter. Denna fråga om rättslig rubricering grundar sig på motstridiga lagar.

14 Augurerna, teckentydarna, utgjorde ett av de högre prästkollegierna i Rom.

(c) Tvetydighet ligger till grund för tvist, när en text låter sig tolkas på två eller flera sätt, enligt följande. När en familjefader insatte sin son som arvinge, testamenterade han silverkärl till sin hustru: "Min arvinge skall till min hustru giva silverkärl till en vikt av 30 pund efter fritt val." Kvinnan gör efter mannens död anspråk på några dyrbara ciselerade kärl. Sonen säger sig vara skyldig henne 30 pund efter sitt fria val. Rubriceringsfrågeställningen har här sin upprinnelse i tvetydighet.

I:21

(d) Om definition handlar ett fall, när man tvistar om hur en viss handling skall benämnas. Ett exempel är följande. När Lucius Saturninus¹⁵ stod i begrepp att framlägga lagförslaget om spannmålspriset till fem sjättedels ass, förklarade dåvarande statskassan Quintus Caepio för senaten, att statskassan inte kunde bära ett så stort utlägg. Senaten beslöt att Saturninus skulle anses handla i strid med statens intressen, om han framlade lagförslaget inför folket. Saturninus skred till verket, och trots att hans kolleger inlade sitt veto, föranstaltade han om omröstning. När Caepio såg, att Saturninus trots sina kollegers veto framlade sitt förslag i strid med statens intressen, attackerade han honom assisterad av några konservativa, rev ned röstningsbryggorna¹⁶, välte omkull valurnorna och förhindrade den fortsatta behandlingen av förslaget. Caepio åtalades för högförräderi. Rubriceringsfrågeställningen utgår här från definition, ty när vi försöker fastställa innebörden i högförräderi, definierar vi också själva begreppet.

15 Lucius Appuleius Saturninus, folktribun 103 och 100 f.Kr.

16 Vid omröstningar i folkförsamlingen, som vanligen hölls på Marsfältet, hade de röstande att passera upphöjda gångar eller bryggor för att komma till röstmottagarna. Den skildrade handlingen antas ha inträffat 100 f.Kr.

I:22

(e) En tvist har sin grund i en processuell invändning, när den anklagade kräver antingen att rättegången skjuts upp eller att åklagare eller domare byts ut. Denna typ av frågeställning förekommer hos grekerna under själva rättegången, under det att den hos oss vanligtvis aktualiseras under förundersökningen. Likväl kommer den till någon användning under våra domstolsförhandlingar, exempelvis enligt följande. Om någon anklagas för förskingring med hänvisning till att han från någon enskild plats avlägsnat silverkärl tillhöriga staten, kan han efter att ha definierat dels stöld, dels förskingring göra gällande, att åtalet bör avse stöld och inte förskingring. Av följande skäl kommer denna typ av rubriceringsfrågeställning sällan upp i domstolsförhandling. I en tvist inför pretorn kan denne godkänna invändningar, och käranden förlorar rätten att processa om han saknar formella skäl att driva frågan; i offentliga mål är det genom lagarna sörjt för att beslut fattas i förväg, huruvida åklagaren skall tillåtas väcka åtal eller ej, om det kan ske utan hinder för den misstänkte.

I:23

(f) En tvist är grundad i analogiresonemang, när någonting blir föremål för domslut som visserligen saknar eget tillämpligt lagrum men för vilket man likväl letar efter något sådant i andra lagar till följd av den likhet som kan förekomma. Följande utgör ett exempel. En lag säger: "Om en man förlorar förståndet, skall han beträffande sin person och sin förmögenhet ställas under förmynderskap av sina avkomlingar och släktingar." En annan lag säger: "Den som dömts för föräldramord, skall bindas, stoppas in i en ladersäck och kastas i en vattenström." Åter en annan lag: "Vad en familjefader har bestämt i sitt testamente beträffande husfolk och förmögenhet skall vara lag." Ytterligare en lag: "Om en familjefader dör utan att ha

upprättat testamente, skall hans husfolk och förmögenhet tillfalla hans avkomlingar och släktingar." Malleolus dömdes för att ha mördat sin mor. Omedelbart efter domen virades hans huvud in i en säck av vargläder, träfängsel drogs över hans fötter, och han fördes till fängelset. Hans försvarare tog med sig skrivtavlor till fängelset och nedskrev i hans närvaro hans testamente; också vittnen var i föreskriven ordning närvarande. Malleolus avrättades, och de i testamentet insatta arvingarna tillträdde arvet. Men Malleolus' yngre bror, som tillhört motståndarsidan under rättegången, gör nu anspråk på att få ärva honom i kraft av lagen om avkomlingar. Här anförs inget bestämt enskilt lagrum, men icke desto mindre anförs många lagrum som läggs till grund för ett analogiresonemang med syfte att visa, huruvida Malleolus haft eller inte haft rätt att upprätta testamente. Det är alltså en fråga om rättslig rubricering som bygger på analogiresonemang.¹⁷

Jag har nu visat vilka delar den rättsliga rubriceringen sönderfaller i. Låt mig nu diskutera den juridiska bedömningen.

I:24

(3) Den juridiska bedömningen aktualiseras, när enighet råder beträffande själva handlingen men man frågar huruvida vederbörande handlat med rätt eller orätt. Denna frågeställning uppträder i två olika typer, av vilka den ena kallas den kategoriska [*pars absoluta*] och den andra den omständighetsrelaterade [*pars adsumptiva*].

(a) Den kategoriska typen är för handen, när vi utan åberopande av biomständigheter hävdar att en handling i sig varit en riktig handling. Exempel: En mimskådespelare

17 Flera av de nämnda lagarna återfinns i *Leges duodecim tabularum*, "de tolv tavlornas lagar." Malleolus avrättades 101 f.Kr. (enligt en uppgift hos Livius).

tilltalade från scenen skalden Accius¹⁸ med namns nämnande. Accius åtalade honom för förolämpning. Skådespelaren anförde ingenting annat till sitt försvar än att det var tillåtet att nämna den vid namn, i vars namn skådespel uppfördes på scenen.

(b) Den omständighetsrelaterade typen föreligger, när ett i sig självt svagt försvar stärks genom att man anför någon biomständighet. Den omständighetsrelaterade typen förekommer av fyra olika slag: medgivande [*concessio*]¹⁹, bestridande av ansvar [*remotio criminis*], överförande av ansvar [*translatio criminis*] och jämförelse [*comparatio*].

(1) Medgivande avser den situation, då den anklagade ber om tillgift, och uppdelas i urskuldande [*purgatio*] och avbön [*deprecatio*]. Urskuldande innebär att den anklagade förnekar att han handlat med uppsåt och sönderfaller i ovetskap [*inprudential*], olyckshändelse [*fortuna*] och nödtvång [*necessitas*]. Olyckshändelse som i fallet Caepio²⁰ i hans plädering inför folktribunerna beträffande förlusten av hans här; ovetskap som i fallet med den man som lät avrätta en slav som mördat sin herre, vilken var mannens bror – han gjorde detta innan han brutit broderns testamente, enligt vilket slaven hade blivit frigiven²¹; nödtvång som i fallet med den soldat som inte inställde sig i tid efter permission därför att vägarna var översvämmade.

Avbön tillämpas när den anklagade medger både brott och brottslig avsikt men likväl ber om förbarmande. I praktiken förekommer detta knappast i en reguljär rättegång, men däremot i sammanhang där vi talar för någon som gjort sig bemärkt för

18 Lucius Accius, 170-omkr. 85 f.Kr., romersk tragedidiktare. Jfr *Ad Her.* II:19.

19 Jfr *Ad Her.* II:24.

20 Efter ett militärt nederlag berövades Quintus Servilius Caepio senatorsvärdigheten 104 f.Kr., sedan folktribunen Lucius Cassius Longinus hade igångsatt en aktion mot honom.

21 Därigenom hade han också rätt att inför domstol svara för sitt brott.

sina många goda gärningar. Här kan vi utbrodera det hela med några standardargument, t.ex.: ”Men om han nu hade gjort sig skyldig till detta, vore det likväl tillbörligt att visa honom överseende med tanke på hans tidigare välgärningar. Men själv ber han ingalunda om tillgift.” Ett sådant fall förekommer således inte i en domstol men väl i senaten, eller inför en fältherre eller i ett utskottsförhör.

I:25

(2) Ett fall aktualiserar överförande av ansvar, när vi inte förnekar handlingen men hävdar att andras brott tvingat oss att utföra den, som när Orestes²² försvarar sig genom att föra över skulden på sin mor.

(3) Bestridande av ansvar föreligger i ett fall, när vi förnekar inte den brottsliga handlingen i sig utan själva skulden, som vi antingen vältrar över på någon annan individ eller tillskriver någon omständighet. Så t.ex. vältras skulden över på en annan, om den som erkänner sig ha mördat Publius Sulpicius åtalas men till sitt försvar åberopar en befallning från konsulerna²³ och samtidigt gör gällande, att dessa inte bara beordrat mordet utan också angett, varför denna handling vore laglig. Skulden är att tillskriva en omständighet, om t.ex. någon förbjuds av ett folkbeslut att utföra det han ålagts i ett testamente.

(4) Jämförelse förekommer i ett fall, när vi hävdar att det varit nödvändigt att utföra en av två handlingar och att den vi valde varit den bättre. Följande kan illustrera ett sådant fall. När Gaius Popilius hölls innesluten av gallerna och saknade varje möjlighet till flykt, inledde han förhandlingar med fiendernas anförare och uppnådde som resultat, att han fick föra ut hären på villkor att han lämnade trossen. Han ansåg det vara bättre

22 Jfr not 10 ovan.

23 Här åsyftas Cornelius Sulla och Quintus Pompeius, vilkas proskriptioner 88 f.Kr. bl.a. drabbade Publius Sulpicius Rufus. Jfr *Ad Her.* II:45.

att förlora trossen än hären, förde därför ut hären och lämnade trossen. Han åtalades för högförräderi.²⁴

Jag anser mig därmed ha visat de olika frågeställningarna, liksom deras underavdelningar. Det rätta sättet och den riktiga metoden för deras användning står nu på tur att behandlas. Men först vill jag klargöra, vad parterna i en process gemensamt måste ta sikte på, det mål som sedan blir bestämmande för hela uppläggningsen av talet.

I:26

Omedelbart efter det att man sålunda funnit den relevanta frågeställningen, måste man söka efter en grund för ansvarsfrihet. Den är bestämmande för målet och innesluter försvaret, enligt följande exempel – för att nu i klarläggande syfte hålla fast vid just detta fall: Orestes erkänner att han dödat sin mor, men om han inte anför en grund för frihet från ansvar för sitt handlande, har han omöjliggjort sitt försvar. Alltså anför han en sådan, vilken förutan det inte ens skulle bli något mål. Han säger: ”Hon hade ju dödat min far.” Den påstådda grunden för ansvarsfrihet är följaktligen det som innesluter försvaret, som jag nyss visade, och utan den grunden finns det inte minsta tvivel som kan anföras mot en fällande dom.

När man funnit grunden för ansvarsfrihet, måste man söka efter motargumentet, dvs. det som innesluter anklagelsen och som anförs mot den av försvaret anförda grunden för ansvarsfrihet, som jag nyss nämnde. Den skall utformas på följande sätt. Efter det att Orestes formulerat sin grund för ansvarsfrihet sålunda: ”Jag hade rätt att döda, ty hon hade dödat min far”, skall åklagaren komma med ett motargument, enligt följande: ”Men det var inte

tillbörligt att hon dödades av dig och att hon straffades utan rättegång”. Försvarets invändning om ansvarsfrihet och åklagarens motargument leder med nödvändighet fram till den fråga domstolen har att avgöra, det som hos oss kallas ”fråga för avgörande” men hos grekerna krinomenon. Den skall grundas på en förening av motargumentet och den påstådda grunden för ansvarsfrihet på följande sätt: När Orestes påstår sig ha dödat sin mor för att hämnas sin far, var det då rätt att Klytaimnestra utan rättegång dödades av sin son?²⁵ Detta är alltså den rätta metoden för att komma fram till frågan för domstolens avgörande. När man väl funnit den, är det nödvändigt att hela uppläggningsen av talan inriktar sig mot detta mål.

I:27

I alla frågeställningar och underavdelningar därav skall man på nämnda sätt finna frågan för domstolens avgörande, med undantag för faktaprovningens frågeställning. Där frågar man varken efter rättfärdigande omständigheter vid en handling – den förnekas ju – eller söker sig fram till något motargument, eftersom ingen invändning om ansvarsfrihet har anförts. Till grund för domstolens avgörande ligger i stället gärningspåstående och förnekande, enligt följande. Gärningspåstående [*intentiō*]: ”Du har dödat Ajax²⁶.” Förnekande [*infitiatio*]: ”Det har jag inte.” Fråga för domstolens avgörande [*iudicatio*]: ”Har han dödat honom?” Som tidigare påpekats, måste hela uppläggningsen i båda parter anföranden riktas mot denna punkt, frågan för domstolens avgörande. Om fallet aktualiserar flera frågeställningar eller delar därav, blir också frågorna för domstolens avgörande flera i ett och samma fall, men i samtliga fall skall man finna dem med samma metod.

24 Åtalet mot Gaius Popilius Laenas väcktes 106 f.Kr. av folktribunen Gaius Caelius Calvus. Ett stycke av Popilius' försvarstal, sådant vår författare tänkt sig det, återfinns *Ad Her.* IV:34.

25 Jfr ovan *Ad Her.* I:17.

26 Jfr ovan *Ad Her.* I:18.

Jag har avsiktligt vinnlagt mig om att kort och klart diskutera de frågor som hittills krävt behandling. Eftersom denna bok nu har fått ett tillräckligt stort omfång, är det lämpligare att förlägga diskussionen om andra problem till en följande bok, för att inte en stor textmängd skall göra dig trött och ouppmärksam. Om du finner, att min arbetstakt inte håller jämna steg med din studieiver, bör du söka förklaringen inte

bara i ämnets omfattning utan också däri, att andra göromål upptar min tid. Jag skall likväl försöka forcera arbetet, och den tid som går förlorad genom övriga åtaganden tänker jag kompensera med flit, för att jag genom denna gåva skall kunna uppfylla dina önskemål så rikligt som möjligt, detta som tack för din tjänstvillighet mot mig och som uttryck för mitt engagemang för dig.